

Kraków

**Zwiedzaj
i ucz się!**

Krakowski Szlak Techniki

Zasmakuj w mieście, z którego żal odjeżdżać!

Krakowski Szlak Techniki

Krakowski Szlak Techniki jest pierwszym miejskim szlakiem dziedzictwa przemysłowego w Polsce. Spacer po jego trasie to wyjątkowe spotkanie z historią rozwoju cywilizacyjnego Krakowa, utrwaloną w stali i kamieniu. Wraz z rewolucją przemysłową w Europie błyskawicznie zmieniał się krajobraz miast. Nowinki techniczne i rozwiązania inżynierskie z tamtych czasów znajdowały zastosowanie także w Krakowie. Powstałe w XIX i XX w. budynki i kompleksy związane z przemysłem, komunikacją, energetyką, gazownictwem, ochroną przed pożarem i powodzią, wchodzą do składu pierwszej trasy Szlaku. **Jest ich 17.** Część z nich przetrwała do dziś w niemal niezmiennym kształcie. Unikatowa w skali całej Europy jest stara *zajezdnia tramwajowa przy ul. św. Wawrzyńca*. Mieści się tu *Muzeum Inżynierii Miejskiej* – główny i najciekawszy na trasie obiekt, który należy też do *Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego (ERIH)*. Niektóre budowle na Szlaku nadal pełnią pierwotne funkcje, inne adaptowano – dzisiaj stanowią ciekawy przykład połączenia koncepcji i stylów architektonicznych. Najciekawszym tego typu obiektem jest nowa siedziba *Cricoteki* – ośrodka dokumentującego działalność wybitnego artysty – *Tadeusza Kantora*, zlokalizowana w dawnej *elektrowni podgórskiej*. Nie można ominąć też *Fabryki Emalia Oskara Schindlera* – oddziału *Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, spektaklu na *Scenie Miniatura Teatru im. Juliusza Słowackiego* mieszczącej się w dawnej *elektrowni teatru*, czy *Krakowskiej Huty Szkła*, której budynki zajmuje *Centrum Szkła i Ceramiki Lipowa 3*. Spacer wzdłuż *bulwarów wiślanych*, przejście przez *kładkę ojca Bernatka* nadbudowaną na przyczółkach dawnego mostu Podgórskiego, spojrzenie na most Piłsudskiego najlepiej zobrazują, jak ponadstuletnie budowle „wrosły” w miasto i połączyły się z nowoczesnością. Informacje jak zwiedzić Szlak odnajdziecie na stronach Muzeum:

 Muzeum
Inżynierii
Miejskiej

Stacja kolejowa Kraków Główny

Strażnica pożarnicza

Bulwary wiślane

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

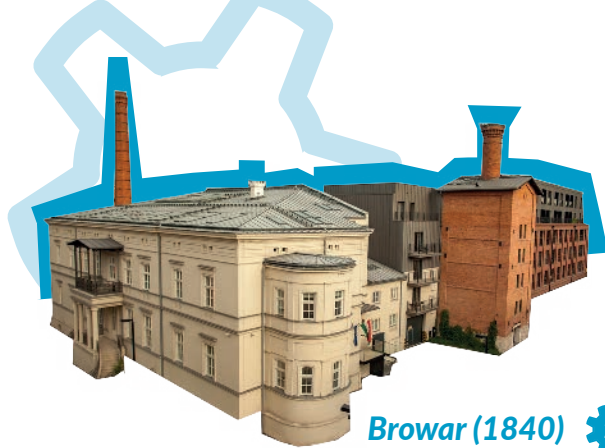
 KRAKOW
UNESCO CITY
OF LITERATURE

Member of the UNESCO
Creative Cities Network
Since 2013

Stacja kolejowa Kraków Główny (1847) 1

13 października 1847 r. o godz. 9.30 rano po błogosławieństwie biskupa L. Łętowskiego, przy asyście orkiestry, z wielkim hukiem ruszył *pierwszy pociąg z Krakowa do Mysłowic*. Tak rozpoczęły się dzieje kolejnictwa w Krakowie. Trasa była potrzebna Prusakom, by połączyć Kraków z Wrocławiem, a Austriakom z Wiedniem. Pierwszy dworzec kolejowy budowano trzy lata. Budynek dworca w stylu neorenesansowym – ze sztelistymi wieżyczkami okalającymi masywny arkadowy portal – zwieńczony attyką, powstał według projektu wrocławskiego architekta Petera Rosenbauma. Był wówczas jednym z piękniejszych środkowoeuropejskich dworców kolejowych. Nowatorskim rozwiązaniem okazało się *skupienie odprawy podróżnych w jednym gmachu*. Niestety obiektu nie można już dziś podziwiać. Został gruntownie przebudowany w latach 1869–1871. Zupełnie zmieniono jego charakter architektoniczny i nadano mu formę zbliżoną do dzisiejszej, powiększając go niemal dwukrotnie. Podczas przebudowy w latach 1892–93 powstała *awangardowa konstrukcja* – pierwszy w Galicji *podziemny tunel dla pasażerów*, którego sklepienie i strop wykonano z żelbetu, stanowiącego wówczas nowość w budownictwie. Również on nie przetrwał do dziś. Jedyną pozostałością po obiektach technicznych stacji kolejowej jest wybudowana w 1925 r. *wieża wodna*.

W 2014 r. obsługę podróżnych przeniesiono ze starego gmachu, do *pierwszej w Polsce*, umiejscowionej pod peronami, *podziemnej hali dworcowej*. Jak dotąd budynek starego dworca wykorzystuje się okazjonalnie w celach wystawienniczych.

Browar (1840) 2

Dzisiaj teren dawnego krakowskiego browaru zajmuje *reprezentacyjny kompleks mieszkalno-biurowo-usługowy*. Odrestaurowane i przystosowane do nowych potrzeb zabytkowe budynki Pałacu Götzwów, Obciągu Piwa, Portierni, Suszni Słodu, Stodowni, a także Maszynowni i Kociołni z kominem zachowały swój dawny industrialny urok. Teren *Browaru Lubicz* – bo taką nazwę nosi inwestycja – jest dostępny dla zwiedzających za wyjątkiem wnętrza budynków biurowych i mieszkalnych. *Browar powstał 176 lat temu*. W 1840 r. szwajcarski piwowar Rudolf Jenny zakupił grunt od miasta i wznosił pierwsze budynki. Po jego śmierci zakład przejęli Johnowie, kupcy rodem z Królewca, których inwestycje przyczyniły się do gwałtownego rozwoju browaru. Zainstalowano maszyny parowe, wybudowano nowoczesne słodownie, lodownię i chłodnię, składy i magazyny spedycyjne oraz jedną z pierwszych w Krakowie elektrownię. Powstała też okazała fabrykancka rezydencja. „Browar J. A. Johna Synowie” stał się największym tego typu zakładem w Galicji. W drugiej połowie XIX w. produkował ogromne ilości piwa i to wysokiej jakości, o czym świadczyły często przyznawane nagrody. W 1904 r. Johnowie sprzedali browar baronowi Janowi Götz-Okocimskiemu, właścicielowi browaru w Okocimiu. Jan Götz, a potem jego syn i wnuk przeprowadzili inwestycje na jeszcze większą skalę. W 1938 r. na terenie browaru prowadziły produkcję trzy wydzielone zakłady: właściwy browar, przetwórnia słodu i fabryka sztucznego lodu. W czasie wojny Niemcy produkowali w nim piwo dla wojska, a po wojnie w 1946 r. browar upaństwowiono. Od połowy lat 50. do końca lat 80. XX w. zakład wielokrotnie modernizowano, likwidując jednak stare wyposażenie technologiczne. W 2001 r. firma Carlsberg zamknęła browar, lecz natura nie znosi próżni. Od 2015 r. działa restauracyjny Browar Lubicz i znów leje się tam, jak twierdzą krakowianie, dobre piwo. Grupy zorganizowane mogą zwiedzać go z przewodnikiem. Więcej informacji na stronie:

www.browar-lubicz.com.pl

Wiadukt kolejowy i przekop Talowskiego (1898)

To jedno z najstarszych w Krakowie *dwupoziomowych skrzyżowań ulicznych*. Potrzeba usprawnienia komunikacji ważnego szlaku wschodniego do Lwowa oraz stworzenia *bezkolizyjnego skrzyżowania* dla ruchu pojazdów i pociągów, doprowadziła do powstania w latach 1896–98 wiaduktu kolejowego nad ulicą Lubicz.

Budowę sfinansowała austriacka kolej państwowa, a projekt powierzono najpopularniejszemu architektowi tamtych czasów – Teodorowi Talowskiemu. Kraków zawdzięcza mu zresztą wiele budowli, do dziś urzekających swą estetyką i funkcjonalnością. Tak też jest w tym przypadku.

Wiadukt Talowskiego przetrwał w prawie niezmienionym kształcie i wciąż jest użytkowany. Ciężkie konstrukcje z piaskowca wypełniają obniżenie ulicy Lubicz, a ponad nimi wznosi się stalowe przęsło zwieńczone ażurową, sprawiającą wrażenie lekkości balustradą. U wejścia na kamienne schody, obok wiaduktu, ustawiono ozdobne kandelabry gazowe (dzisiaj elektryczne) na kolumnach z piaskowca. Kutą metalową ornamentykę wiaduktu i muru oporowego dostarczyła krakowska firma Józefa Goreckiego – wykonawca słynnego krzyża na Giewoncie w Tatrach i bramy do klasztoru na Skałce.

Na misternie zdobionej balustradzie widnieją monogramy cesarza Franciszka Józefa (1830–1916) – otwarcie wiaduktu zbiegło się bowiem z 50. rocznicą objęcia tronu przez tego władcę.

Elektrownia Teatru Miejskiego (1893)

To jeden z najbardziej zaskakujących budynków na Szlaku. W ogóle nie wygląda jak obiekt industrialny. O takim przeznaczeniu świadczy jedynie nieśmiało wystający ponad dach wieży komin. Elektrownia zaprojektowana przez Jana Zawiejskiego, kryjąca w swym wnętrzu magiczne wówczas dla ogółu maszyny, powstała w 1893 r. Nazywano ją więc „domem maszyn” – w ówczesnej polszczyźnie nie istniał jeszcze wyraz „elektrownia”. Była drugą elektrownią teatralną powstałą na ziemiach polskich. Oświetlała scenę teatru w czasach, gdy w Krakowie wciąż płonęły latarnie gazowe. Styl neorenesansowej willi uznawany był wówczas za nieco pretensjonalny – wyszukana forma mieściła bowiem tylko urządzenia techniczne. W latach 70. XX w. budynek został zaadaptowany na Scenę *Miniatura Teatru im. Juliusza Słowackiego*.

Urządzenia do wytwarzania prądu elektrycznego dostarczyło i zamontowało przedsiębiorstwo Františka Křizika z Pragi, które w 1898 r. uruchomiło dla Kolei Północnej elektrownię na stacji kolejowej w Płaszowie, a rok później wyposażyło elektrownię komunalną w Podgórzu. Silniki i prądnice wyprodukowane zostały przez firmę Langenbold z Frankfurtu. Wytwarzany prąd stały wykorzystywano do oświetlenia sceny i wnętrza teatru oraz do pracy hydroforu wewnętrznego wodociągu i sieci przeciwpożarowej. Nadwyżki prądu odsprzedawano dla innych krakowskich teatrów.

Elektrownia pracowała do 1906 r., kiedy to do teatru doprowadzono energię elektryczną wytwarzaną w nowo uruchomionej Elektrowni Miejskiej na Kazimierzu. By obejrzeć wnętrza warto udać się na jeden ze spektakli. Repertuar sceny dostępny jest na stronie:

Kuźnia Ludwika Zieleniewskiego (1851)

To właśnie tu – *na rogu ulic św. Marka i św. Krzyża* **narodził się nowoczesny przemysł w Krakowie**. Ludwik Zieleniewski – mistrz kowalski – postanowił zaistnieć poza strukturami cechowymi i postawił na własny biznes. W 1851 r. rozpoczęła tu działalność pierwsza wytwórnia przemysłowa w Krakowie i o dziwo działa (co prawda nie pod tym adresem) nieprzerwanie do dziś. „C.K. Uprzywilejowana Krajowa Fabryka Maszyn Rolniczych i Narzędzi Ludwika Zieleniewskiego” specjalizowała się w produkcji maszyn rolniczych i przemysłowych. Funkcjonowała w tym miejscu do 1886 r.

W fabryce zainstalowano jedną z pierwszych w Krakowie maszyn parowych o sile 12 koni mechanicznych, która napędzała tokarki do obróbki żelaza, mosiądzu i drewna, a także wiertarkę, heblarkę i gwoździarkę. Urządzono tam 7 ognisk kowalskich, 14 warsztatów ślusarskich, warsztat stolarski, tokarski i odlewnię. Przedsiębiorstwo zdobywało liczne medale na wystawach krajowych i międzynarodowych. W 1886 r., po pożarze przy skrzyżowaniu ulic św. Krzyża i św. Marka, synowie Ludwika wybudowali nową fabrykę przy ul. Krowoderskiej. Na początku XX w. przenieśli ją na Grzegórzki, gdzie w okresie międzywojennym przekształciła się w jeden z kluczowych oddziałów koncernu metalowo-maszynowego.

Szkoda, że do naszych czasów *ocalał tylko jednopiętrowy budynek kuźni przy ul. św. Krzyża 16 i pałac właściciela*, zbudowany po 1886 r. (ul. św. Marka 31). Obydwa te obiekty można podziwiać tylko z zewnątrz spacerując Szlakiem od *Elektrowni Teatru Miejskiego* do *Strażnicy Pożarniczej*.

Strażnica pożarnicza (1879)

Co prawda zwiedzanie obiektu wymaga wcześniejszego zezwolenia, ale warto je uzyskać. Strażnica powstała w latach 1877–79 według projektu Macieja Moraczewskiego (projektanta gmachu krakowskiej ASP) przy ulicy Potockiego (obecnie ul. Westerplatte). Jest przykładem *nowatorskiego wówczas budownictwa pożarniczego*, gdzie *w jednym kompleksie* mieściły się koszary oficerów i strażaków, pogotowie pożarnicze, garaże dla sikawek konnych i pojazdów strażackich, warsztaty, suszarnia węży, sala gimnastyczna i telegraf alarmowy. Do ulicy przylega główny, najbardziej okazały w całym zespole, budynek frontowy z czerwonej cegły w stylu neogotyckim, z trzema symetrycznie rozmieszczonymi bramami. Nad bramą środkową umieszczony był zbiornik wodny. Budynek wzniesiono jako siedzibę miejskiej Zawodowej Straży Pożarnej, funkcjonującej w Krakowie od 1873 r.

Cały kompleks do dzisiaj zachował się w niemal niezmiennym układzie – jedynie jedną ze skrajnych bram wjazdowych przebudowano, likwidując nadproże tak, aby mogły wjeżdżać przez nią współczesne wozy strażackie. Pierwotnie, na dziedzińcu, stała wspinalnia służąca do ćwiczeń – wykonana w znanej krakowskiej wytwórni Józefa Goreckiego. Obecnie budynek mieści *Komendę Miejską Państwowej Straży Pożarnej* w Krakowie. W holu wyekspozowano sikawkę na konnym wozie strażackim.

Most kolejowy nad starym korytem Wisły (1863)

Trudno go nie zauważyć. Potężna konstrukcja wiaduktu nad ulicą Grzegorzeczką *towarzyszy krakowianom już od 153 lat*. O rozmachu z jakim go zbudowano niech świadczy fakt, iż jest nadal w pełni użyteczny dla kolei, jak i dla ruchu kołowego. Dzisiaj to wiadukt, lecz w momencie powstania, w 1863 r. *był mostem nad korytem Starej Wisły, płynącej tędy od Wawelu wzdłuż dzisiejszej ulicy Dietla*. Zastąpił stojący w tym miejscu most drewniany. Jego budowa była ważna dla usprawnienia ruchu kolejowego na trasie Kraków – Lwów, toteż Kolej Galicyjska Karola Ludwika obsługująca tę trasę, chętnie ją sfinansowała.

Most kolejowy stał się wiaduktem po zasypaniu koryta Starej Wisły, co miało miejsce w latach 1878–1880. Inwestycję nadzorował Maciej Moraczewski – ówczesny kierownik Budownictwa Miejskiego i autor projektu architektonicznego innego obiektu na szlaku – strażnicy pożarnej.

Most zbudowany został dla linii dwutorowej. Jego całkowita długość to 98,6 m, a szerokość 11,8 m. Jest budowlą pięcioprzęsłową o rozpiętości każdego z przęseł równej 10,8 m i wysokości niemal 7 m. Ustrój nośny stanowią ceglane sklepienia zamknięte półkolistymi łukami. Oparte są na masywnych filarach o szerokości 2,18 m. Filary i przyczółki mostu wykonano z kamienia ciosowego, a wypełnienia pachwin i ściany boczne z muru cyclopowego, czyli dużych bloków naturalnego kamienia, ociosanych do postaci nieregularnych wieloboków. Po wschodniej stronie wiaduktu, od ul. Grzegorzeczkiej nad filarami, zachowały się w toniach cyfry upamiętniające rok otwarcia mostu – 1863.

Przeput drogowy (ok. 1855)

Przeput drogowy u wylotu ulicy Miodowej to kolejny obiekt na trasie Szlaku, który do dziś pełni swą pierwotną funkcję. Gruntowny remont z 2011 r. przywrócił też jego oryginalny wygląd. Położenie obok *trasy zabytków żydowskich i nowego Cmentarza Żydowskiego* sprawia, że codziennie korzystają z niego rzesze turystów.

Wybudowano go ok. roku 1855 przecinając nasyp linii kolejowej Wschodniej Kolei Państwowej (Östliche Staatsbahn), która w latach 1850–1858, jako przedsiębiorstwo państwowe budowała linię z Bochni, a potem z Krakowa do Lwowa. Zespołem, który projektował i budował linię kolejową na tym odcinku, kierował w latach 1850–1854 inż. Fegy, a po nim inżynierowie Dümmer i Zapałowicz. W 1858 r. eksploatację linii przejęła Galicyjska Kolej Karola Ludwika, a w 1891 r. ponownie austriacka Östliche Staatsbahn.

Przeput prowadził przez wał, po którym pierwotnie biegła jedna nitka torów kolejowych, a od 1892 r. dwie. W 1899 r. dodano trzeci tor dla uruchamianej wówczas linii lokalnej z Krakowa do Kocmyrzowa, co spowodowało konieczność przebudowy nasypu, rozbudowy murów oporowych i poszerzenia przepustu.

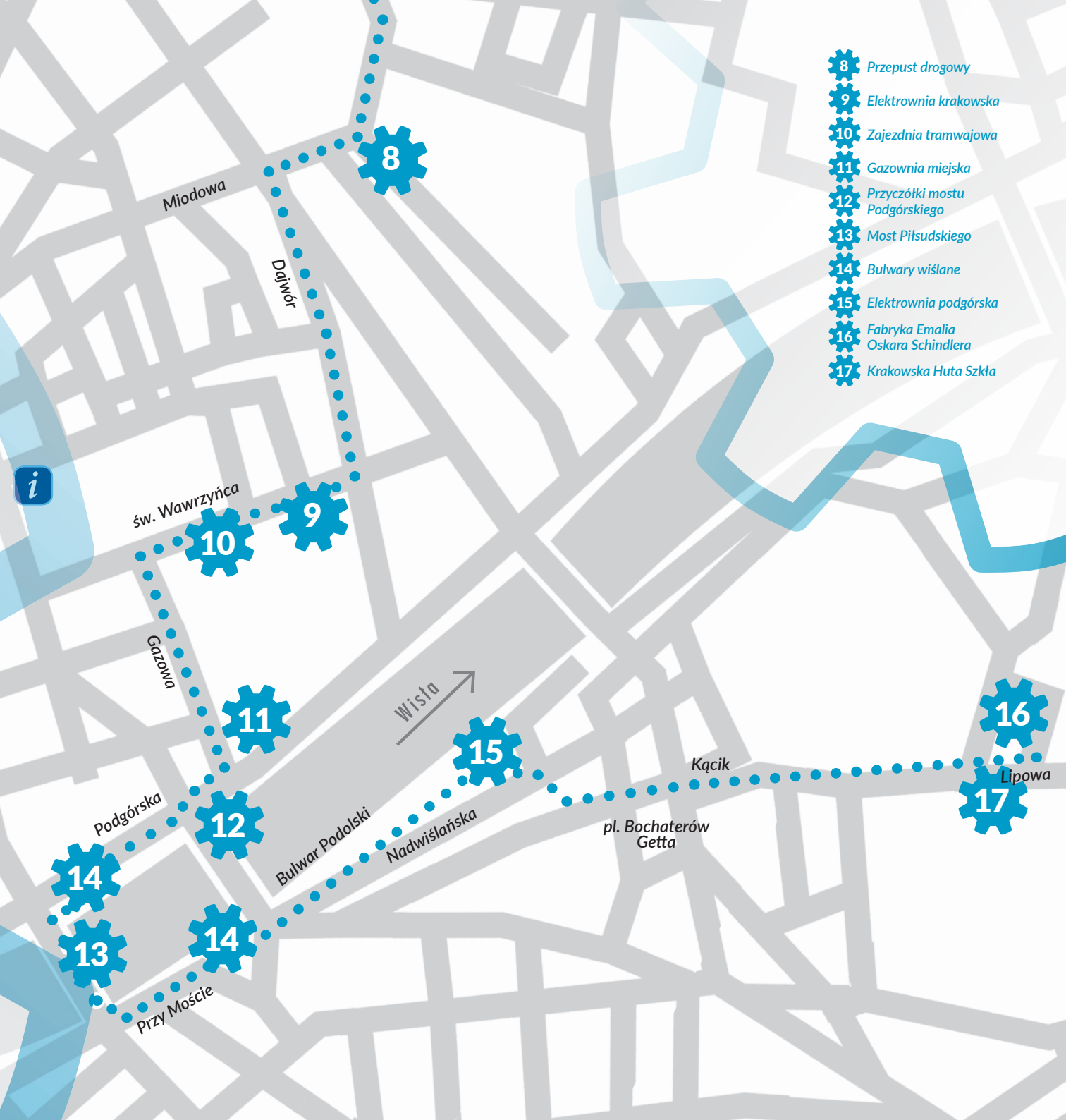

Krakowski Szlak Techniki

- 1 Stacja Kolejowa Kraków Główny
- 2 Browar
- 3 Wiadukt kolejowy i przekop Talowskiego
- 4 Elektrownia Teatru Miejskiego
- 5 Kuźnia Ludwika Zieleniewskiego
- 6 Strażnica pożarnicza
- 7 Most kolejowy nad starym korytem Wisły

- 8 Przepust drogowy
- 9 Elektrownia krakowska
- 10 Zajeżdźnia tramwajowa
- 11 Gazownia miejska
- 12 Przyczółki mostu Podgórskiego
- 13 Most Piłsudskiego
- 14 Bulwary wiślane
- 15 Elektrownia podgórska
- 16 Fabryka Emalia Oskara Schindlera
- 17 Krakowska Huta Szkła

Miodowa

Dziwior

św. Wawrzyńca

Czarna

Podgórska

Przy Moście

Wisła

Bulwar Podolski

Nadwiślańska

pl. Bohaterów Getta

Kącik

Lipowa

Elektrownia krakowska (1905)

Budynki dawnej elektrowni przy ul. Dajwór 27 nadal wykorzystywane są przez branżę energetyczną – znajdują się tam biura firmy Tauron Dystrybucja S.A. Z kolei hale wzniesione w 1914 r. przy ul. św. Wawrzyńca 19 zostały współcześnie zaadaptowane na kompleks mieszkaniowo-usługowy. Można je zatem oglądać tylko od strony ulicy.

Zakład wybudowano w latach 1904–1905. Prace architektoniczno-budowlane nadzorował Jan Rzymkowski, wówczas inspektor Budownictwa Miejskiego, zaś nad wykonaniem części elektrycznej czuwał Kazimierz Gayczak, podlegający dyrekcji Krakowskiej Gazowni Miejskiej. Urządzeniem elektrowni kierował inż. A.W. Schlayen. Pierwsze prądnice *wytwarzały prąd stały* i napędzane były silnikami spalinowymi na paliwo gazowe. W 1906 r. zainstalowano pierwszą przetwornicę wirującą, która *umożliwiła produkcję prądu przemianego trójfazowego* i przesył energii do stacji kolejowej w Płaszowie.

Zakład powstał jako część komunalnej gazowni krakowskiej i dopiero od 1908 r. funkcjonował samodzielnie pod nazwą: Elektrownia Miejska w Krakowie.

W latach 1906–1908 i w 1914 r. elektrownię rozbudowano. Nowe budynki również zaprojektował Jan Rzymkowski. Kolejne rozbudowy i modernizacje miały miejsce w latach 20. i 30. XX w. Elektrownia produkowała i odsprzedawała wówczas nie tylko energię elektryczną, ale także parę technologiczną. Jeszcze w 1957 r. *produkowała 45% energii elektrycznej zużywanej w Krakowie* (był to szczyt jej możliwości produkcyjnych: 90 000 MWh), ale od lat 60. zakład coraz bardziej obniżał produkcję, stając się przede wszystkim elektrociepłownią. W 1976 r. ostatecznie zaprzestano produkcji energii elektrycznej, a w 1984 r. także ciepła i pary technologicznej.

Zajezdnia tramwajowa (1882)

Kompleks na rogu ulic św. Wawrzyńca i Gazowej *jest jednym z niewielu*, tak dobrze zachowanych, *zabytków związanych z komunikacją miejską w Europie*. To główny punkt atrakcji na Szlaku, cieszący się ogromną popularnością wśród zwiedzających. Jest siedzibą *Muzeum Inżynierii Miejskiej* w Krakowie. Prace prowadzone w latach 1997–2010 miały na celu przywrócenie jego świetności. Otwarcie wyremontowanej hali wozowni tramwaju normalnotorowego, najbardziej spektakularnego obiektu w kompleksie, odbyło się podczas krakowskiej Nocy Muzeów w maju 2009 r. Przy muzeum zlokalizowano też przystanek tramwajowy, z którego odjeżdżają *zabytkowe tramwaje linii turystycznej 0* (w każdą niedzielę i święta, w okresie od czerwca do września).

Zajezdnię wznoszono etapami na przełomie XIX i XX w. Pierwsze obiekty postawiło Belgijskie Towarzystwo Kolei Lokalnych, które otrzymało od gminy Kraków koncesję na budowę i eksploatację pierwszych w mieście linii tramwajowych. Najstarszy i zachowany do dziś obiekt – wozownię tramwaju konnego – wybudowano w 1882 r. według projektu H. Gérona, a rozbudowano w 1896 r. według projektu Tadeusza Stryeńskiego i Zygmunta Hendla.

Budynek ma drewnianą konstrukcję z ceglany wypełnieniem. W 1900 r., w związku z elektryfikacją linii tramwajowych, zespół powiększono. Dla tramwaju elektrycznego wąskotorowego (o rozstawie szyn 900 mm) wzniesiono kompleks hal zespolonych, mieszczący wozownię, warsztaty i własną elektrownię. Przebudowano też budynki administracyjne i obiekty zaplecza, wznosząc je jako murowane. Pozostałe, oddane do użytku w latach 1912–1913 (dyspozytornie i wozownie normalnotorowe) i w latach 20. XX w. (garaże i warsztaty autobusowe), to budynki o konstrukcji drewniano-ceglanej. Na przełomie lat 50 i 60. XX w. tramwaje ostatecznie zniknęły z zajezdni przy ul. św. Wawrzyńca, w której urządzono warsztaty autobusowe i magazyny.

Gazownia miejska (1857) 11

Chociaż *pierwsza na ziemiach polskich próba oświetlenia gazowego miasta miejsce w Krakowie* już w 1830 r. (prof. Karol Mohr rozświetlił lampami gazowymi ul. Gołębia), to gazownia miejska powstała tu dopiero w 1857 r. Do dzisiaj zachowały się budynki administracyjne, budynek mieszkalny wraz z ogrodem, dawna świetlica robotnicza, laboratorium, tzw. nowa kotłownia i fabryka gazu wodnego. Obecnie mieszczą się w niej biura Polskiej Spółki Gazownictwa Sp. z o. o. Latarnie gazowe wciąż można zobaczyć w podcieniach Sukiennic oraz przy wejściu do obiektu. Kompleks jest niedostępny dla zwiedzających. Kilka razy do roku (m.in. podczas Nocy Muzeów) można jednak zwiedzić *Izbę Tradycji Krakowskiego Gazownictwa*.

Gazownia została wybudowana przez Niemieckie Kontyentalne Towarzystwo Gazowe z Dessau. Najstarsze obiekty zaprojektował inż. Seizig, a pierwszym dyrektorem zakładu został inż. Konrad Voss. Technologia oparta była na *procesie suchej destylacji węgla*, a otrzymywany gaz zawierał – jako składniki palne – głównie *wodór i metan*.

W pierwszym okresie funkcjonowania gazowni produkowano gaz jedynie na potrzeby oświetlenia miasta. *Sieć ulicznych latarni gazowych uruchomiono po raz pierwszy 22 grudnia 1857 r.* Od lat 80. XIX w. gazownia zaczęła promować także inne sposoby wykorzystania gazu: do gotowania, ogrzewania wody i mieszkań. W końcu XIX i na początku XX w. gazownia produkowała gaz węglowy, gaz wodny oraz amoniak. Zakład miał własne ujęcie wody i wieżę ciśnień, bocznicę kolejową i trzy cylindryczne gazometry do przechowywania gazu, które niestety się nie zachowały.

Rozwijające się miasto i przemysł potrzebowały coraz większej ilości gazu, której nie był w stanie dostarczyć zakład na Kazimierzu. Od 1958 r. produkcję gazu koksowniczego dla potrzeb miasta podjął kombinat metalurgiczny w Nowej Hucie. Wytwarzania gazu w gazowni miejskiej zaprzestano w 1968 r.

Od 1982 r. gaz ziemny stał się wyłącznym źródłem zasilania sieci gazowej w Krakowie.

Przyczółki mostu Podgórskiego (1850) 12

Z mostu Podgórskiego pozostały jedynie przyczółki – wsparto na nich *kładkę ojca Bernatka*, która na niebywałą dotąd skalę otworzyła Podgórze dla turystów i mieszkańców Kazimierza i Krakowa. Taką też funkcję spełniał w połowie XIX w. *most cesarza Franciszka Józefa I*, który wszyscy nazywali „podgórskim”. Sama jego budowa (w latach 1844–1850) była niezwykle wydarzeniem. Po raz pierwszy stawiano tu most wisłany wsparty na kamiennych filarach i do tego użyto jeszcze niewidzianej dotąd w Krakowie maszyny parowej z pompą.

Most Podgórski, zaprojektowany przez inż. Tomasza Kutschere, wzniesiono u wylotu ul. Mostowej (od strony Krakowa) i ulic Brodzińskiego i Józefińskiej (od strony Podgórza). Inicjatywa budowy należała do Senatu Wolnego Miasta Krakowa, jednak na inwestycję nalegał rząd w Wiedniu, zainteresowany rozwojem Podgórza – wówczas niezależnego miasta leżącego w granicach Cesarstwa Austriackiego.

Most miał 145 m długości i 6,8 m szerokości. Pięć drewnianych, łukowych przęsł wykonano z giętego drewna modrzewiowego, pokrytego żywicą i obitego ołowianą blachą. W nurcie rzeki postawiono cztery kamienne filary, które podobnie jak kamienne przyczółki, wsparte były na drewnianych rusztowaniach fundamentowych. Most służył nie tylko przeprawom ludzi i przewozom towarów przez Wisłę – poprowadzono nim także instalację gazową z gazowni miejskiej na Kazimierzu do Podgórza. Od 1882 r. przy moście rozpoczął swój bieg pierwszy krakowski tramwaj, którego trasa prowadziła przez Rynek do dworca kolejowego.

W 1925 r. most zamknięto ze względu na potencjalne zagrożenie, wynikające z jego wyeksploatowania. Rozebrano wtedy dotychczasowe przęsła mostu, a na filarach i przyczółkach zamontowano prowizoryczne drewniane przęsła kratowe. W 1926 r. most ponownie oddano do użytku, lecz tylko na okres przejściowy – do czasu ukończenia budowy mostu Piłsudskiego. Rozbiórkę mostu zakończono w 1936 r., ale filary usunięto dopiero w połowie lat 50. XX wieku.

Most Piłsudskiego (1933)

Most Piłsudskiego, potocznie zwany Żółciem, godnie zastąpił most Podgórski. Jest *najstarszym, zachowanym w oryginalnej formie mostem wislanym w mieście*, ze świetnym widokiem na Podgórze i zakole Wisły. Gdyby most Powstańców Śląskich przetrwał w swym oryginalnym charakterze, tylko jemu ustępowałby pod względem uroku. Most Piłsudskiego wybudowano na przedłużeniu ulic Krakowskiej i Legionów. Prace budowlane rozpoczęto w czerwcu 1926 r., a otwarcie nastąpiło 19 stycznia 1933 r.

Most zaprojektowano w biurze projektowym Wydziału Budowy Mostów Ministerstwa Robót Publicznych w Warszawie. Nad projektem pracował zespół inżynierów: Aleksander Witkowski, Tadeusz Zagner, Michał Zalewski i kierujący pracami – prof. Andrzej Pszenicki. Betonowe przyczółki, posadzone na fundamentach wykonanych jeszcze podczas budowy bulwarów wiślanych (1914), obłożono wykładziną dolomitową. Dwa betonowe filary mostu wyłożono od strony dopływu wody okładziną granitową, a od strony odpływu wspomnianą – dolomitową. Żelazna nitowana kratownicowa konstrukcja mostu wykonana została w krakowskich zakładach Zjednoczonej Fabryki Maszyn, Kotłów i Wagonów L. Zieleniewski i Fitzner – Gamper.

Most *ma długość 146 m*, a silnie wygięte ku górze *przęsło środkowe liczy 72 m długości*. Jeźdnię o szerokości 10 m wyłożono brukiem z kostki bazaltowej. Po obu stronach jezdni, za dźwigarami, wykonano chodniki dla pieszych o szerokości 3 m każdy, które wyłożono masą bitumiczną o nazwie limbit, opatentowaną, wykonaną i ułożoną przez firmę Polmin. W jezdni ułożono podwójne torowisko tramwajowe, uruchomione dopiero po II wojnie światowej. Metalowe balustrady wykonano w Hucie Pokój w Rudzie Śląskiej. Most został zaminowany przez wojska niemieckie i częściowo uszkodzony w styczniu 1945 r., lecz w 1948 r. odbudowano go w pierwotnej formie.

Bulwary wiślane

To urokliwe miejsce odpoczynku, z ciągami alejek spacerowych i rowerowych, podczas słonecznych dni oblegane przez krakowian. W swoim zamierzeniu miało być elementem zabezpieczenia przeciwpowodziowego miast Krakowa i Podgórze (do 1915 r. niezależnych miast), stanowiąc jednocześnie fragment kanału Dunaj – Odra – Wisła – Dniestr. Bulwary zaprojektował inż. Roman Ingarden, a ornamentykę kamiennych murów – architekt i radca miasta Jan Peroś. Prace zrealizowano w latach **1907-1913**.

Po obu stronach Wisły zbudowano mury bulwarowe. Po między murami zewnętrznymi i wewnętrznymi, po obu stronach rzeki, urządzono przeładownie i przystanie o szerokości 16,5 m po stronie prawej (podgórskiej) i 20 m po stronie lewej (krakowskiej). Te tzw. „niższe platformy” zaopatrzone były w drogi bite oraz w torowiska kolejowe. Po lewej stronie tor podwójny połączony był, za pomocą rampy zjazdowej, ze stacją kolejową Kraków Grzegórzki (obok dzisiejszej Galerii Kazimierz). Po prawej zaś tor pojedynczy połączono z torem przemysłowym, poprowadzonym ze stacji w Płaszowie do zakładów przemysłowych na Zabłociu. Aby drogi bulwarowe dolne połączyć z górnymi, wykonano szerokie na 6 m rampy zjazdowe – trzy po stronie krakowskiej i dwie po stronie podgórskiej. Natomiast dla komunikacji pieszej wykonano schody, którymi z korony bulwarów zewnętrznych zejść można na „niższe platformy”. Koryto rzeki skopano przy murach dolnych tak, aby mogły do nich przybijać statki. Planowano spiętrzyć wodę w Wiśle dla ułatwienia żeglugi parostatkom i galarom. Budowę kanału przerwał wybuch I wojny światowej i rozpad Austro-Węgier, ale konstruowanie zabezpieczeń przeciwpowodziowych nad Wisłą kontynuowano w następnych dziesięcioleciach. Odcinek najstarszych kamiennych bulwarów, jeszcze w latach 30. XX w., zaczęto adaptować na trasę spacerową, rozpoczynając wówczas instalowanie parkowych latarni elektrycznych.

Elektrownia podgórska (1900) 15

Dziś zrewitalizowany budynek elektrowni podgórskiej jest siedzibą **Cricoteki – Ośrodka Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora**. Stał się on kolejną wizytówką miasta i stanowi przykład doskonałego powiązania stylów architektonicznych, a także wrastania nowych koncepcji w starą strukturę industrialnych budynków z przełomu XIX i XX w.

Elektrownia powstała w latach 1899–1900. Kierownikiem budowy został Czech Antoni Friedrich, natomiast maszyny dostarczyła firma Františka Křizika z Pragi, która wcześniej uruchomiła elektrownię przy Teatrze Miejskim i elektrownię na stacji kolejowej w Płaszowie. W skład kompleksu przy ul. Nadwiślańskiej wchodziły: generatornia, akumulatornia, kotłownia i dwukondygnacyjny budynek mieszkalny. Kotłownię połączono specjalnym kanałem kominowym ze stojącym na zewnątrz, na osobnej podstawie, ceglannym kominem, zachowanym do dziś. Zainstalowano trzy maszyny parowe jednocylindrowe o układzie poziomym, trzy prądnice prądu stałego o napięciu 150 V o łącznej mocy 0,28 MW oraz baterię akumulatorów oddających energię do sieci w godzinach szczytu. Moc przyłączona wynosiła 0,64 MW. Dzięki własnej elektrowni, **już w marcu 1900 r.** w Podgórzu uruchomiono elektryczne oświetlenie uliczne. Elektrownia dostarczała prąd dla 57 silników zainstalowanych w podgórskich zakładach przemysłowych. Odbiorcami energii były również urzędy, szpital, miejska hala targowa i chłodnia, ale także i mieszkańcy.

Po połączeniu Podgórza z Krakowem w 1915 r. scalono elektrownię podgórską z krakowską. Ta ostatnia przejęła funkcje głównej elektrowni Wielkiego Krakowa. Uznano, że rozbudowa elektrowni podgórskiej będzie w nowych warunkach nieopłacalna. Ok. 1926 r. zakład zakończył więc działalność.

Po kasacji urządzeń elektrycznych budynki adaptowano na **Miejski Dom Noclegowy - Kąpielowy** dla bezdomnych. Podczas okupacji niemieckiej łaźnia z komorą dezynfekcyjną wykorzystywana była do przygotowania transportów ludności żydowskiej do obozów koncentracyjnych.

Fabryka Emalia Oskara Schindlera (1940) 16

To zdecydowanie najbardziej znany budynek postindustrialny w Krakowie. Adres **Lipowa 4** zna chyba każdy krakowianin. Dzięki słynnemu filmowi **S. Spielberga**, obrazującemu brutalną rzeczywistość niemieckiej okupacji, zasłynęła też sama fabryka. Ta popularność pomogła w jej rewitalizacji w 2007 r., kiedy to otwarto na jej terenie aż dwa muzea. W części administracyjnej byłego zakładu mieści się oddział **Muzeum Historycznego Miasta Krakowa – Fabryka Emalia Oskara Schindlera**. Hale produkcyjne z kolei są siedzibą **Muzeum Sztuki Współczesnej MOCAK**.

W styczniu 1937 r. rozpoczęła tu działalność Pierwsza Małopolska Fabryka Naczyn Emaliowanych i Wyrobów Błazanych „Rekord” Sp. z o.o., założona przez Izraela Kohna, Wolfa Luzera Glajtmana i Michała Gutmana. W czerwcu 1939 r. spółka postawiona została w stan upadłości. Wraz z nadejściem okupacji firma objęta została niemieckim zarządem komisarycznym, a w listopadzie 1939 r. jej powiernikiem został **Oskar Schindler** – morawski Niemiec, syn producenta maszyn rolniczych. W latach 30. Schindler był przedstawicielem handlowym firmy Moravská Elektrotechnická A.S. w Brnie i jednocześnie współpracownikiem Abwehry. Schindler od stycznia 1940 r. dzierżawił, a w 1942 r. przejął zakład i prowadził w nim działalność do 1944 r., tj. do ewakuacji fabryki do Brünnlitz w Czechach. Przy produkcji zatrudniał m.in. Żydów zagrożonych eksterminacją. Znacznie rozbudował fabrykę, postawił trzypiętrowy budynek biurowy w pierzei ul. Lipowej, halę fabryczną mieszczącą tokarki, tłocznie i prasy, magazyny, w tym wzorcownię i sztancownię. Jego **Deutsche Emailwarenfabrik** produkowała wojskowe menażki, łuski do pocisków, zapalniki do pocisków armatnich i bomb lotniczych oraz naczynia emaliowane – przede wszystkim na potrzeby armii, a być może na „czarny rynek”.

Od 1948 do 2002 r. obiekty przy ul. Lipowej wykorzystywała Wytwórnia Podzespołów Telekomunikacyjnych TELPOD, rozbudowując je dla swoich potrzeb.

www.mhk.pl/oddzialy/fabryka-schindlera, www.mocak.pl

Krakowska Huta Szkła (1932)

Naprzeciw Fabryki Schindlera znajduje się kolejny zrewitalizowany obiekt. Warto tu zajrzeć, zwłaszcza jeśli uda się trafić na [pokazy ręcznego formowania szkła](#), bo w tej dziedzinie swojego czasu krakowska huta nie miała sobie równych. Ręcznie formowane „szkło krakowskie” było wizytówką miasta w Polsce i Europie, wyróżniającą się na tle szarzyzny PRL-owskich produktów. Na terenie dawnej huty w 2014 r. powstało [Centrum Szkła i Ceramiki Lipowa 3](#). Dla zwiedzających przygotowano stałą ekspozycję dotyczącą historii i technologii szklarstwa. Często organizuje się też wystawy czasowe prac polskich artystów współczesnych, tworzących w szkłe i ceramice.

Fabryka przy ul. Lipowej 3 rozpoczęła działalność w 1932 r. pod nazwą: „Krakowska Huta Szkła, inż. L. Bąkowski, D. Chazan i Ska” (od 1936 r. pod nazwą „Krakowska Huta Szkła, D. Chazan i Ska”). Jej głównymi udziałowcami byli dawny legionista inż. Leon Bąkowski oraz Dawid Chazan. Wykwalifikowani robotnicy w większości przybyli do Krakowa z Białegostoku i Narewki, gdzie właściciele firmy posiadali już huty szkła. W początkach swojej działalności zakład zajmował się produkcją butelek (na wódkę, wino, wody mineralne) i szkła aptecznego. W zależności od ilości zamówień z Państwowego Monopolu Spirytusowego huta zatrudniała od 300 do 500 osób, co w 1938 r. plasowało ją na szóstym miejscu wśród największych przedsiębiorstw w Krakowie. W 1940 r. Krakowska Huta Szkła została skonfiskowana przez niemieckie władze okupacyjne. Majątkiem do maja 1943 r. zarządzała firma Treuhand Verwertung G.m.b.H., później parcele wraz z budynkami sprzedane zostały Generalnej Dyrekcji Monopoli (Generaldirektion der Monopole). Po opuszczeniu Krakowa przez wojska niemieckie majątek huty został upaństwowiony. W latach 60. XX w. przy Lipowej powstał ośrodek naukowo-badawczy przemysłu szklarskiego, który połączono z hutą w 1971 r. Rok później ośrodek stał się filią warszawskiego Instytutu Szkła. Lata 70. XX w. to okres największej prosperity filii – to właśnie w tym czasie powstawało „szkło krakowskie”. Jego produkcję zakończono w 1998 roku.

www.lipowa3.pl

Tekst:

Muzeum Inżynierii Miejskiej

Koncepcja graficzna:

Tomasz Tais

Zdjęcia:

archiwum Centrum Szkła i Ceramiki Lipowa 3,
archiwum UMK, P. Krawczyk, W. Majka,
E. Marchewka, P. Mazur, B. Radziszewska

Kraków 2018, Wydanie 3
ISBN 978-83-66039-09-4
© Urząd Miasta Krakowa

Egzemplarz bezpłatny

Zajezdnia tramwajowa

Most Piłsudskiego

Urząd Miasta Krakowa
WYDZIAŁ PROMOCJI I TURYSTYKI

pl. Wszystkich Świętych 3-4,
31-004 Kraków
Tel. +48 12 616 60 52
pt.umk@um.krakow.pl
www.krakow.pl

ISBN: 978-83-66039-09-4

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

KRAKOW
UNESCO CITY
OF LITERATURE

- Member of the UNESCO
Creative Cities Network
- Since 2013

znajdź nas:

/KrakowExperience

@krakowexperience

@krakowexperience

